

A székely ványoló.

A Hargita délnyugati lejtőjén Szentegyházasfalunál kezdődik a Nagyszomoród pataknak kb. 8 kilométeres völgyszakasza, melyet a benne levő 15 ványolómalom szünetnélküli dübörgéséről *Dobogónak* neveztek el. Lövéte udvarhelymegyei község határához tartozik s a közbirtokosság tulajdonsága.

1. ábra. *Esz Laji* ványolója Dobogón, Előtérben a húzóó.

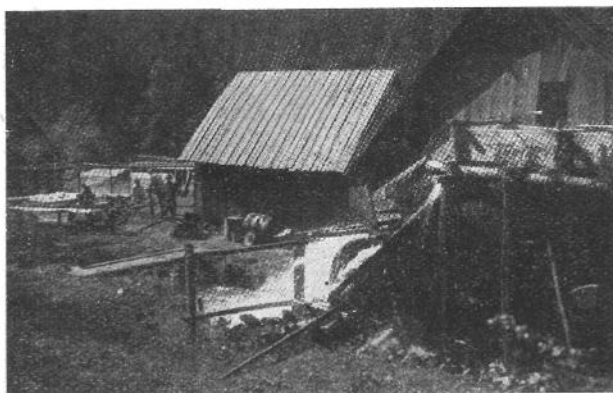
lajdona ma is. A ványolók gazdái, a ványolósok tehát mind lövétei székelyek. Legtöbbjük beköltözik tél idejére Lövéteré, mert malmuk ilyenkor nem működik, *felfagy*. De a nagyobb ványolósok a fagy ellen *házat raknak* a kerekük köré és télen át is dolgoznak.

Magyar néprajzi szempontból érdekes mesterkedés a ványolósé, mert e helyen ősidők óta székelyek kezén él. Egyetlen falu, sőt több esetben ugyanazon egy család váltakozó nemzedékei folytatják az öröklött mesterséget. Föltehető tehát, hogy a ványolómalom szerkezetében, berendezésében és szokásbelileg is régi székely.

Leírásom tárgyául egy olyan ványolót választottam, amely öreg emberek szerint a meglévők közül a legrégebbek egyike, legalább 200 éve működik mai helyén, közvetlenül a Dobogó-fürdő alatt. (1., 2. ábra.) A Lázár-családé volt emberemlékezet óta. Előző gazdája Lázár Lajos, olyan eszes ember volt, hogy *Esz Lajinak* nevezte a nép messze földön; ő alapította meg a mai *Esz Laji ványolója* jó hírnevét. Gyermektelen lévén, utódja 12 év óta sógora: Orbán Károly. Ez a ványoló *két rendes*, vagyis két vízi kerékkel hajtott kettős szerkezet. A telep ezt az alaprajzot mutatja: vízmű, ványolóház, raktár és lakóház. (3. ábra).

A ványolóház tapasztatlan, a többi tapasztott, meszelt borona épület. A fedél deszka.

A vízmű részei: A *laj* 15 m hosszú, 1,20 m széles, 0,60 m magas deszkacsatorna. (4. ábra.) Szabadon álló 8 m hosszú része 3 pár gerendával van alátámasztva. Oldalfalait 4 pár kötés fogja össze. A vízfolyás iránya szerinti *felső* kerék a *gégén* keresztül kapja a vizet. A *gége* egy négyszögletes kivágás a *laj* fenekén, amit kis vízálláskor egy deszka lappanccsal elzárnak. Ilyenkor csak az *alsó* kerék jár. Mindkét kerék fölébe egy-egy *futólaj* viszi a vizet. A *felső* jobb-, az *alsó* balfelé lejtő deszkacsatorna: a két kerék ennek megfelelően ellentétes irányban forog. A kerék átmérője 2,10 m; részei: a 6 m hosszú, 0,50 m átmérőjű cserefa tengely, mely külső és belső végén vascapon forog. A kerék kerületét alkotó kettős *perecen* a kerékküllök szerepében két-két pár *kereszt* s a *perec*-falak között 0,40 m-es közbőlben a *sétárok* (= sajtarok, tk. rekeszek) vannak. A rendszer tehát kisvízi, felülcsapó. A keréktengely alátámasztója a nagy *vánkos* (egy hatalmas cserefa hasáb), rajta a fa-csapágy vagy kicsi *vánkos*. A csapágynak *kenését* a *lajból* vájtt facsatornákon, *csorgókon* idevezetett víz végzi. Ha

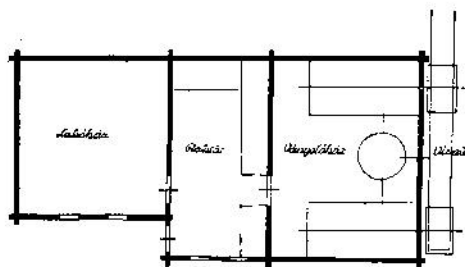

2. ábra. Esz Laji ványolója Dobogón. Jobbról a *laj*, háttérben a *húzató*.

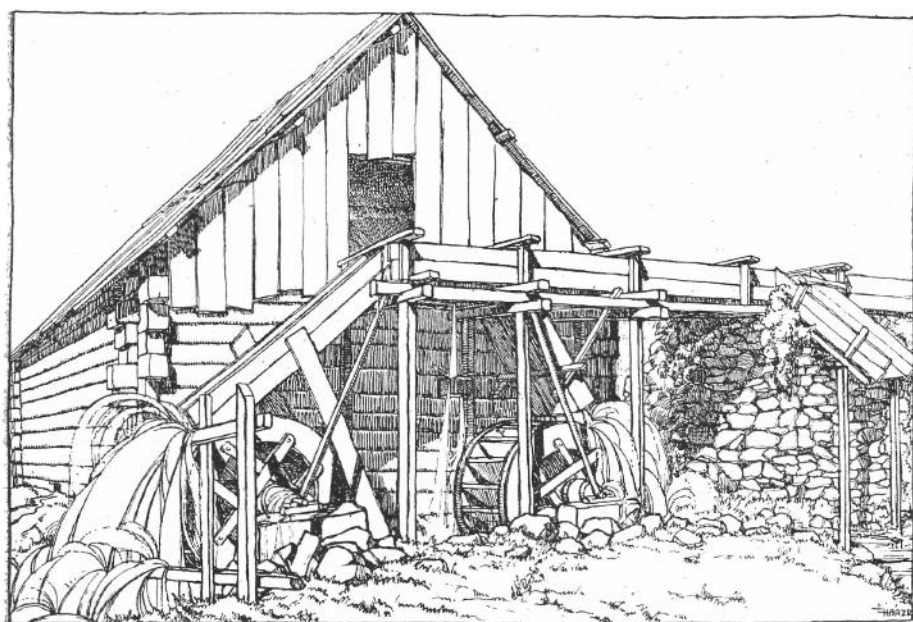
nagy a vízállás, akkor a felesleges víz a *vízszalasztó* lajon folyik el. A *főljaj* és *vízszalasztólaj* elágazása helyére egy deszkazsilip jár, mely 15 cm-el alacsonyabb a *főljaj* oldalfalánál, hogy a felesleges víz elfolyhasson felette. Ha meg akarják a kerekeket állítani, akkor ezt a zsilipet kiveszik és keresztbe teszik a *főljaj*-ban, ahol két cövekhez szorítja a folyóvíz sodra. Télen csak egy kerék jár, az *alsó*.

A ványolóház belscje 8×6 m-es helyiség. (5. ábra.) Közül a *katlanba* falazott *ércüst*, ettől jobbra, balra a *felső*- és *alsórend*, azaz a tulajdonképeni két ványolómű. A katlan fala az üst kerekességének megfelelő faragott pala darabokból van rakva; mentől nagyobbak ezek, annál *merőbb* az építmény, vagyis annál jobban tartja az *ércüst* rajtanyugvó négy fülét. A *pálák* *útisárral* kötődnek (falazódnak) össze; a tüzelő nyílása a katlan *száda*. Míg *járvány* — vagyis üzem — van, éjjel-nappal tüzelnek, hogy a ványolómű *vájújába* állandóan meleg vizet ereszhessenek a posztóra. Az üstbe a *vízvezető vajú* hozza a vizet a *lajból*. A *vajú бүтүжүн* (végén) levő csapot szükség szerint *rendezik* (szabályozzák) több-kevesebb vízre. Az üst két oldalán egészen fent, kis görbített vascső nyúlik ki, mely *ceruza*-vastagságnyi vízsugarat csurgat egy *facsgorgóba*. Ez a *facsgorgó* viszi a melegvizet a *vájúba*; alul görbe, hogy könnyebben lehessen átlépni rajta. Az üstöt tavasszal teljesen kimerik és kitakarítják, mert a felgyült iszap *fogja a meleget*.

Nagy vigyázást kíván a tüzelés, azaz a víz hőfokának szabályozása, mert különféle posztóminőség különféle hőfokot igényel. Festett posztót *hójaszó* (forró) vízzel kell táplálni, rendes vastagságú fehérhez *jó meleg* kell. Vékony abaposztóra csak langyos kell, mint a *jó nyári víz*. A tűz igazgatására egy *szénvonó* (lapát) szolgál. Az üst mindig telt; amennyi melegvíz elcsurog kétfelé a kis vascsövön, ugyanannyi hideg jön a csapon a *lajból*.

3. ábra.
A ványoló alaprajza.

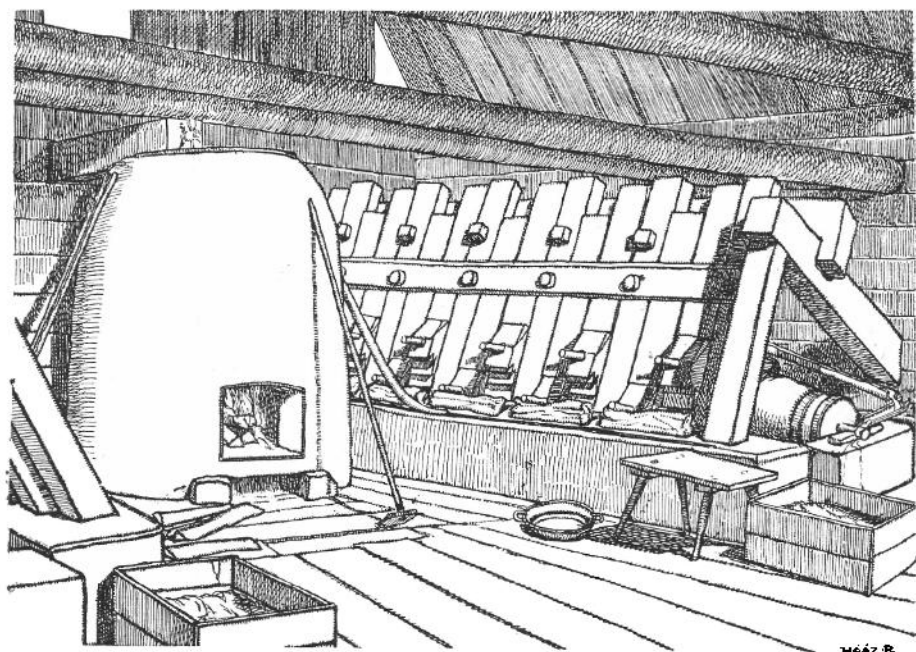
4. ábra. A ványoló vízműve.

A ványoló-szerkezet részei:

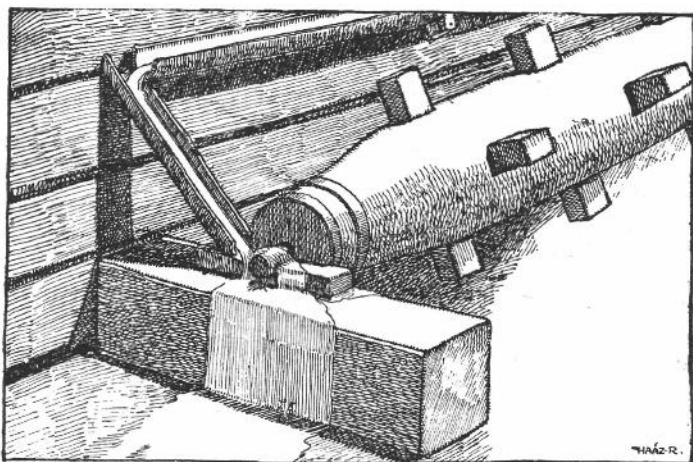
1. A *hajtótengely*, mely a vízikerék tengelyének benyúló folytatása. (5., 6. ábra.) Belső vége is *nagy és kicsi vánkoson* nyugvó és csurgókon vezetett vízzel *kent* csapágyon forog. A hengeres tengelybe van bevésve és átteljesen kirendeve 4 sor erős bükkfa *lapocka*; sorjában 6. összesen 24. Ezek a lapockák forgás közben pontosan a botkarok alá kerülnek és így *merítik* — emelik fel és ejtik le — a *ványoló botokat*, amelyeknek alsó *büti*-je a vizes válóban döngöli a posztót.

2. *Ványolóbot* van egy renden 12, kisebb ványolóknál 8 (l. 5. á.). Anyaga

bükkfa, mert ez nem fest, mint a cserefa. Hossza 146, szélessége 22, vastagsága 11 cm, súlya 32 kg. Alsó harmada 27 cm-nyire kivastagodik. Ebbe van vágva két rövidebb és egy hosszabb ékforma fog. (7. á.) A bot alsó

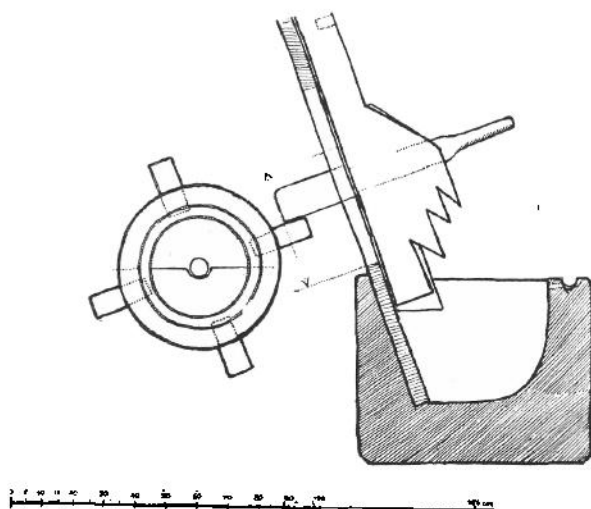
5. ábra. A ványoló belseje: a kályha és az egyik rend.

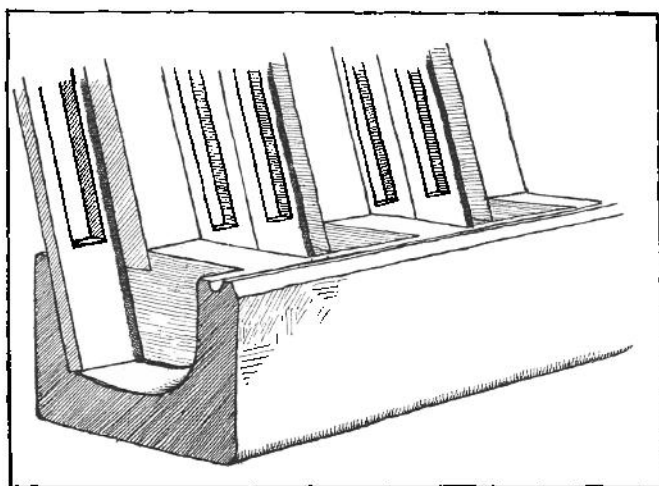
6. ábra. A hajtótengely; a csapágyat csatornán vezetett víz keni.

bütöje (vége) a bot sorka (sarka). A botkar ebbe a kivastagított részbe van bevésve s előre nyúló része egy 25 centiméteres kiálló fogantyúban végződik. Ennélfogva szegzi fel a ványolás a botot a felszegzővel (2×5 cm-es

faszög) a botok előtt haránt húzódó borda fölé (l. 5. á.), ha meg akarja a botot állítani. Minden tavasszal új ványolóbotot farag a ványolás, mert ez a szünetnélkül való járványtól és locsolástól megrökönyödik, megfő a

7. ábra. A hajtótengely, a ványolóbot és a váju (göbolyű és vájucsorgó) keresztmetszete.

8. ábra. A hátbélés, hátgerenda és a göbolyű.

fája, a sorka megvásik, a fogak éle megbotosodik. Kemény és igen gondos munkát igényel 24 ilyen bot megcsinálása. Deszkasablonja van hozzá. A mozgó bot útját a hátbélés vésetében, vésetpiacán járó botkar és a közök szabályozzák (l. 8. á.). A közöket elől egy az egész rendet átfogó lapos gerenda, a borda, hátul pedig egy igen erős, ú. n. hátgerenda, tartja össze. Mindkettőhöz két col vastag faszög rögzíti a közöket. Minden két köz között egy pár bot mozog. A hátgerenda szerkezetéhez kötött, mely

nek egyik vége az épület falába, a másik pedig a földön nyugvó *vájú* tömör végébe van rögzítve.

3. A *vájút* egy 60—70-szer 400 cm-es bükkfatönkből faragják. 6 egyenlő nagyságú és mélységű *göbolyú* (mélyedés) van belé vésve 12 cm széles, erős *vájúközőkkel* (l. 8. á.). A *göbolyú* (az egyes mélyedés) feneke előre felé legömbölyített (l. metszetrajzát, 7. á.), hogy a bot foga simán maga alá szedhesse a posztót. A hátbélés a *vájú* belső hátfalába egy colnyi mélyen van beeresztve, hogy ne *büllögjön* (szorosan álljon). Az egész *vájú* elülső falvastagságán a 4 cm mély *vájúcsorgó* fut végig, amely minden *göbolyú*-hoz egy lyukon keresztül a melegvizet vezeti.

A *ványolás*. A félig megtöltött *göbolyú*be beletesz a *ványolás* (l. 5. á.) egy *türet* posztót, amit *ványolatlan* állapotban Csikban, Háromszéken *négyesnek* (4 nyüstösnek), *Udvarhelyszéken ponyvának* neveznek. A *négyest* a *ványolás* szárazon *felrétegi*, *felhányja*, pontosan a *göbolyú* mérete szerint. Egy *göbolyú*be 80—90 sing *négyes* fér. Ezután *kint ráereszti* a vizet a kerékre. Bent a felszegzett *ványolóbotokból* 3—4 párt s ha jól megindult a kerék, az összeszt leereszti és megindul a *ványolás*. A botok elkezdik a *verést*; a botsarkok *taszítják*, a fogak *szedik* a posztót, mely folytonos forgó mozgásban van. Mikor a *négyes* a félgöbolyúnyi vizet *felszíptá* (magába szívta), a *ványolás* telimeri a *meregetővel* meleg vízzel annyira, hogy verés közben *feloccsanjon*. Ezután a *vájúcsorgója* táplálja önműködően az üst melegvizével a posztót. Nagy az *ügyelet* a posztóra vezetett vízmennyiségre; baj, ha *fürdik a posztó*, mert a túlságos sok víztől *megcsemlik*, igen *lomos* (bolyhos) lesz, viszont ha nem kap elegendőt, kb. egy órán át, hiába tölti azután utána a vizet, *többet nem fogadja el*. A posztó ilyenkor *megszorul*, a bot *szárazon veri* s végül *elvágyja*; *kéré megyen*.

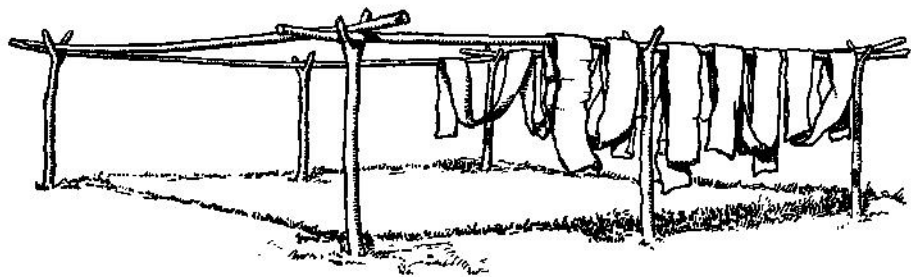
Vastagon font s gyéren szótt *négyesből* 24 óra alatt lesz posztó, a géppel fonott és sűrűn szóttnek háromszor 24 óra is kell. Amelyik *négyest* festékkel *megégetik* (vagyis túl hosszán főzik festékben), az 5—6 napi *ványolást* is kíván. Nemcsak a fonás módja, de a gypjú minősége is fontos a *ványolás* időtartama szempontjából. A *szálas* (hosszú) gypjú hamarabb *összemegy*, egy *perc alatt összeszalad* s *ujjnyi vastag lesz*; ezt nagyon nem szeretik, kivált a *kásonvidékiek*.

Ványolás közben naponta háromszor *meg kell hányni*, azaz újra kell összehajtogatni a posztót: reggel, délből és este, hogy *rend legyen*, mert ha a bot *össze találta seriteni*, verés alatt mindjárt keskenyebb lesz. A *meghányás* alkalmával a *göbolyú*be járó botpárt *felszegzik*, a posztó *türetet* kiemelik s a botkar nyelére rakják rendbe hajtogatva s egyengetve újra az egészet. Így teszik aztán vissza a *göbolyú*be.

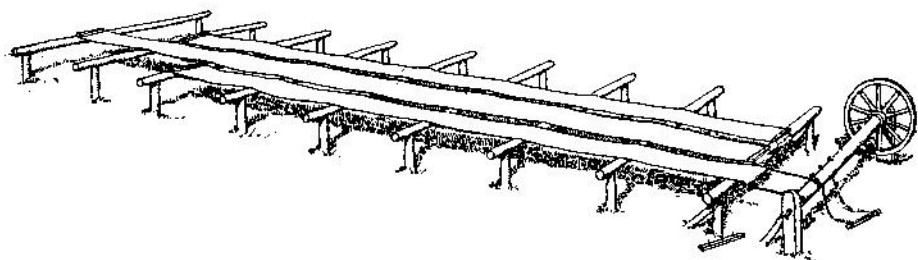
A botokat minden órában meglocsolják vízzel, hogy jobban csússzanak. Mikor a posztó megfelelő tömörségű, vastagságú és megfelelően bolyhos, vagyis mikor megkapta a maga *sikerességét*, *kitűrik* a *kitűrópadon* (egy a *vájú* elé állított kis padon) és bővízzel kimossák. Ezzel a *ványolás* befejeződött. Hogy a *lom* (bolyhoság) összenyomuljon, elsímuljon, így, vizesen marad, mikoris a *szárazstóra* kiakasztják, ahol addig lóg, míg teljesen ki nem szárad. A *szárazstó* könn van az udvaron s nem egyéb, mint négy szögbe állított, villásvégű, földbevert 4—6 karó. Ezekre fektetnek 4 darab 6—7 méteres rudat. (9. á.)

A *húzató* (posztónyújtó) új találmány. Orbán Károly *ványolása*, aki ez évben alkalmazta először és igen *alkalmasnak* mondja. (10. á.) Nagy szükség van rá, mert a posztó széle igen gyakran *fintorosan* (Háromszéken: *lőcsösen-fodrosan*) kerül ki a *ványolóból* s ez a szabáskor nagy baj. A megványolt, még vizes posztó a *húzatóra* kerül; egyik vége egy rövid lábon álló vízszintes gerendájára szegződik, a három szöggel ellátott *szegezővel*; másik vége pedig a szövőszék *ponkostorához* hasonló szerkezettel

a vésetes fába fogatódik s a feszítőkerék tengelyére akasztódik. A kereket megforgatják s ha a posztószél fintorai teljesen kinyúltak, innenső szélét ugyancsak egy felszegzővel a kerék melletti gerendára szegzik. Így marad a posztó, míg teljesen kiszárad.

9. ábra. A szárasztó.

10. ábra. A húzó.

11. ábra. A raktár és a ványolós.

Érdekes a ványolni való anyag összeszedése. A 15 dobogói ványolón kívül jelenleg Korondon működik három, Gyimesen egy kisebbfajta, azt is egy odaszármazott lövétei ember csinálta egészen az idevalók mintájára. Csíkban nemrég még öt faluban volt, de mind megszűnt. A szászoknak alig van ványolni valójuk; legnagyobbbrészt gyári posztót használnak; ami

kevésre még szükségük van, itt ványoltatják. Az oláhok, bár ványolnak náluk is, szívesebben adják idevalónak a ványolnivalót, mert amit maguk csinálnak (igaz, hogy fél olyan árban) sokkal silányabb, mint a székely munkája. A székely ványolás 11 lejt számít méteréért, az oláh hatot. Hogy sehol sem tudnak olyan *siker*es posztót ványolni, mint Dobogón, azt úgy magyarázzák a ványolósok, hogy egyebütt nincsen olyan *alkalmas víz*; más vidék vize *kisoványítja* a posztót. Hogy ilyen víz másutt aligha van, igen valószínű, mert a Homoród-patak medrében számtalan szénsavas-vasas borvízforrás fakad, ami bizonyára valamelyes hatással lehet a ványolt posztó *sikeresességére*.

A közelmúltban Kézdivásárhelyen létesült egy posztógyár. Emberei teherautókon eljárták a falukat, ahol háziszóttos posztó készül, és potom áron vállalták a temérdek *négyest* ványolni. A dobogói ványolósok azt hitték, hogy felhagyhatnak immár a mesterségükkel, mert elhagyták őket régi rendelők. De alig telt bele egy év, ismét velük dolgoztatott mindenki. Bizony rossz lett a gyári posztó; látszott a *híme* (szövése), nem volt elég *lomos*, s csak nagy ügyel-bajjal tudott az anyagot visszahozó gyári autó elmenekülni, akkora volt a felháborodás.

A 15 működő dobogói ványoló most is óriási körletben szedi össze munkáját. Gyergyótól Krassósörényig járják az országot. Az asszony, vagy más családbeli dőcög el aprólovacska ernyős szekérrel a nagy távolságokra ványolnivalóért és viszi is vissza a kész posztót. Megosztznak szép egyet-értésben az egyes vidékeken. Kartellbe is állottak egy pár éve; 10.000 lejcs váltót adott letétbe a község házára mind a 15 ványolós, megegyezvén együttesen abban, hogy amelyik megszegi a kartell megállapodásait, annak a váltója menten leszámítható a lövétei népház javára. Az egymás között kiosztott falvakban van egy-egy megbízottjuk, akihez a *négyest* beadják. Mikor rendes körútján odaér a ványolós, átveszi megmérve a *négyest*, feljegyzi hosszát, mert pontosan félannyi méter posztót tartozik visszahozni. (T. i. felire húzódik össze a *négyes* a ványolás alatt, hosszában is, széltében is.) Hogy melyik *négyes* hová való, azt magán a ványolandó végen kell feltüntetni. Ugynevezett *jegy*et teszen a végére a tulajdonos; rendszeren a neve kezdőbetűjét, a házszámot, vagy egy színes szóttos rongyot stb. De a ványolós is teszen *jegy*et. Orbán Károly 68 faluba dolgozik, tehát ugyanannyi *jegy*et kell alkalmaznia, hogy tudja: melyik posztó melyik faluba való. Ez a maradandó jelzés legalkalmasabban a bevágás és a lyuk; ezeket vágja a *négyes* *bütüjére* 68-féle változatban, úgyhogy ezek szerint rögtön megmondja, melyik *négyes* hová való. A posztó ványolását nem vállalja határozott időre, mert a vízállástól függ, mikor készül el vele. Az összeszedés időrenjében kerül feldolgozásra a begyűlt anyag. Kedvező víz-állás mellett a két *renddel* hetenként kb. 1000 métert tud ványolni. Feldolgozandó anyaga ezidőszereint kb. egymillió lej értékben van raktáron. (11. á.) A megyebeliectől 10, más megyebeliectől 11 lejt kap a ványolásért, a festett posztó méterjéért 14 lejt. Haszna a *lom* is. *Lomnak* hívják a ványolás közben leváló rövid hulladékgyapjút. Ezt ősidők óta az udvarhelymegyei Bágy falu népe veszi (vékáját 50 lejért); ők tudják a módját, hogy lehet belőle pokrócot szőni.

Haáz Ferenc Rezső.